

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-15>

УДК 78.03(477)

Петрикова О.П., Юдін А.А.

Інститут мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка

МУЗИЧНА КУЛЬТУРА І ДУХОВНІСТЬ ЯК ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті звернено увагу на одну із проблем сучасної музичної культури – величезний розрив між так званою серйозною і популярною музикою, що спонукає до вивчення наслідків процесу поширення масових типів музичної культури, які все більше «зливаються» з повсякденною культурою людей, що призводить до розпаду музичної культури. Відзначено, що поширення масових типів музичної культури, які все більше зливаються з повсякденною культурою людей, призводить до процесу розпаду музичної культури в цілому. Сприйняття соціумом «зручних» типів музичної культури призводить до підміни духовно-естетичних характеристик культури на утилітарно-прагматичні. Звернено увагу, що процес «комунікування» є обов'язковим для існування музичної культури, оскільки дає змогу музиці виконувати певні функції в суспільстві, відігравати специфічну соціокультурну роль, яка в сучасному суспільстві виходить на перший план, «знімаючи» значущість музичного змісту, а іноді просто скасовуючи її.

Ключові слова: художня культура, музична культура, масова культура, духовність, цінності суспільства.

Petrykova Oksana, Yudin Andrii

Institute of Arts, Borys Grinchenko Kyiv University

MUSICAL CULTURE AND SPIRITUALITY AS FACTORS OF DEVELOPMENT OF MODERN SOCIETY

Summary. The article focuses on one of the problems of modern musical culture – the huge gap between so-called serious and popular music, which prompts to study the consequences of the process of spreading mass types of musical culture, which "more" merge "with the everyday culture of people, which leads to the collapse of musical culture. It is stressed that, despite the at first glance, the presence of a wide range of investigated problems, the question of the role and significance of musical culture and spirituality in the mass culture of modern society already require more in-depth study. The purpose of the article is to identify the role of musical culture and spirituality in the development of modern society. The change in the general picture of the world in the second half of the 20th century, a new understanding of the relationship between man and society, man and nature, determines the need for a more thorough study of the system of musical culture. It is noted that the belief in the necessity of music, in the need to support it, is based on the perceptions of society about culture, and not on culture as such. The question of society's attitude to music is interwoven with the question of the role of music in modern society. Understanding the values of society can either disagree with ideas about the functions of music, or coincide with them. However, awareness of a particular function of music is always present in society. It is concluded that the spread of mass types of musical culture, which are increasingly merging with the everyday culture of people, leads to the process of decay of musical culture in general. The perception by the society of "convenient" types of musical culture leads to the substitution of the spiritual and aesthetic characteristics of culture for the utilitarian and pragmatic. Attention is drawn to the fact that the process of "communicating" is a must for the existence of musical culture, since it enables the music to perform certain functions in society, to play a specific socio-cultural role, which in the modern society comes to the fore, "removing" the significance of musical content, and sometimes just canceling it.

Keywords: artistic culture, musical culture, mass culture, spirituality, values of society.

Постановка проблеми. Людина – соціальна і творча істота, джерело всіх форм праці і духовної культури. Від соціальної активності людини, її духовної і професійної культури залежить майбутнє нових поколінь, при цьому своє місце у всесвіті людина може знайти лише керуючись моральним почуттям, яке вона повинна усвідомлювати в собі. Формуванню внутрішнього світу особистості сприяє художня культура, яка відображає сукупність духовних й емоційних цінностей суспільства. Вона є необхідним засобом спілкування, що об'єднує людей і людство в цілому одними і тими ж почуттями. Сьогодні художня культура, зокрема й музична, переживає особливий період у своєму розвитку. Йдеться про проблеми, пов'язані із загальнолюдським і соціально-класовим у мистецтві, масовим і народним, інтернаціональним і національним, демократичним і соціалістичним аспектами

мистецтва. Перехід до ринкової економіки не в кращу сторону вплинув на духовну культуру суспільства, в результаті чого воно може перетворитися на заручника антикультури.

Головною проблемою сучасної музичної культури є величезний розрив між так званою серйозною і популярною музикою, кожна з яких, у свою чергу, теж неоднорідна. Цей розрив пояснюється тим, що велика кількість музичних напрямів більшою мірою задовольняє різноманітні естетичні запити людей. На жаль, сьогодні ці естетичні запити дуже відрізняються в окремих людей та соціальних груп. У результаті деформується емоційний простір культури.

В контексті суспільної свідомості людини музична культура набуває певного ідейного значення. Її не можна відокремити від людського буття, вона є відображенням і вираженням суспільно-історичної сутності людини, невід'ємною

частиною її суспільної свідомості, чинником її розвитку. Музична культура свідчить про дійсність, про сучасну духовну атмосферу суспільства, про суспільне буття людини, по ній можна судити про умови, в яких вона виникла. Це актуалізує потребу звернення особливої уваги на світоглядні та художньо-естетичні наслідки процесу поширення масових типів музичної культури, які все більше «зливаються» з повсякденною культурою людей, що призводить до розпаду музичної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні положення про музичну культуру з різних точок зору і з використанням методологічного інструментарію різних наук розглядаються такими вченими, як Б. Асаф'єв, В. Біблер, М. Каган, Е. Макар'ян, В. Морозов, В. Медушевський, Ю. Давидов, А. Сохор, М. Сущенко, Е. Ганслік, Е. Курт, Ф. Тоффлер та ін. [7]. Питання, пов'язані з розвитком української музичної культури та впливом на неї різних соціокультурних чинників, висвітлюються в працях О. Берегової, А. Іваницького, Л. Корній [1; 4]. Теорія музичного мислення, музичної мови, семіотики мистецтва є об'єктом уваги таких науковців, як Г. Арановський, М. Бонфельд, Р. Болховський, В. Гошовський, О. Козаренко, І. Ляшенко, Г. Костюк, І. Пяковский та ін. [2; 6; 9; 10]. Однак, незважаючи на перший погляд, на наявність широкого кола досліджених проблем, питання ролі і значення музичної культури і духовності в масовій культурі сучасного суспільства вже ж вимагають глибшого вивчення. Невирішеною проблемою є з'ясування міри співвідношення і взаємовпливу музичної культури і духовності на сучасне суспільство.

Метою статті є виявлення ролі музичної культури і духовності у розвитку сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Характер і рівень розвитку всієї культури в цілому і художньої зокрема визначається соціально-економічним розвитком суспільства. Культура – це не лише результат, а й творчий процес свідомої діяльності людини, в ході якого змінюється оточуюче її середовище і вона сама. Тобто культура не зводиться до накопичення матеріальних і духовних цінностей. Вона – дуже складна система норм, традицій, ідеалів, новаторських прийомів і стилів мислення, що історично розвивається. Культура твориться і підтримується людиною, людською спільнотою, тобто культура є ізоморфною людині, її сутності. Тому, як і людину, культуру не може визначити однозначно й остаточно. Її головне завдання – вдосконалення людини, а основні її питання – це питання про сенс життя людини і людства, про прогрес та його критерії, про методи вдосконалення, ідеали, норми, цілі та цінності людей.

Сьогодні найбільш поширеним є поділ культури на матеріальну і духовну. До духовної культури зазвичай відносять сферу виробництва, поширення та споживання результатів духовної діяльності; різні види духовної творчості, освіти, виховання, а також діяльність засобів масової комунікації, в тому числі телебачення і роботу культурно-просвітницьких установ. Духовність – це людська потреба в прагненні подолати себе в сво-

їй свідомості, досягти високих цілей, слідувати особистому і суспільному ідеалу, загальнолюдським цінностям. Духовна культура – це, перш за все, інтелектуальна природа, сутність людини, яка протиставляється її фізичній сутності. Вона пов'язана із внутрішнім світом людей, який змінюється під впливом зовнішніх обставин.

Духовна культура, на відміну від цивілізації, за своєю суттю унікальна і в цілому не формалізується. Вона ґрунтується на вільній творчості, розумінні і прийнятті. Аспект примусовості у ній вторинний, оскільки пов'язаний переважно з ірраціональною силою традиції і звички, тоді як цивілізація заснована на диктаті формул, уніфікації і дисципліни стандартів діяльності, відносин, якості. Спостережуване відставання духовних запитів людей від зростання матеріального добробуту і збільшення вільного часу створюють ситуацію духовного вакууму, який може бути заповнений антикультурою, яка передбачає диктат, іноді більш жорсткий, ніж прямий диктат цивілізації. Цей вакуум виникає в зв'язку із властивою людині як члену суспільства потребою у культурі.

Потреба визначається як стійкий стан особистості, що характеризується потягом до речей і явищ, які «переживаються» як необхідна умова існування людини. З потребою тісно пов'язане поняття інтересу – усвідомлена спрямованість особистості на будь-яку річ або явище для їх освоєння. У випадку з духовною діяльністю логічно вести мову про духовно-практичний інтерес людей. А оскільки духовні потреби відносяться, переважно до соціалізованих потреб, можна зробити висновок, що вони виробляються в процесі навчання і самоосвіти, тому духовний розвиток особистості може бути представлено як взаємодію двох сил: зовнішньої і внутрішньої. Зовнішніми умовами середовища формується культурна свідомість, тоді як внутрішнім джерелом інтересу є потреби індивіда, при цьому соціальне середовище, впливаючи на індивіда, визначає конкретний вид і форму реалізації його природних переваг. Інтенсивність же інтересу пов'язана з його заглибленістю в межах одного виду діяльності: це проявляється в частоті або регулярності занять, в перевазі окремих тем і жанрів. Тобто формування духовних інтересів призводить до розгортання і розвитку інтелектуальних, естетичних й емоційних потреб. Однак «бідне» в культурному відношенні середовище в окремих випадках може сприяти тому, що такі духовні потреби просто не розвиваються.

Культурні цінності передаються людині трьома основними каналами: через міжлюдський контакт, що має безпосередній і неформалізований характер (безпосереднє передання традицій, обрядів та інших елементів фольклорного характеру); за допомогою локальних установ культури (концертні зали, бібліотеки, музеї, виставки, клубні установи та ін.); нелокальними засобами масової інформації. Всі ці канали тісно взаємопов'язані між собою і перетинаються один з одним, а завдяки науково-технічному прогресу змінюються співвідношення міри впливу цих каналів: якщо в традиційній народній культурі переважав перший канал, то в сучасному урбанізованому суспільстві центр ваги переноситься

на позалокальний. Варто відзначити, що в результаті симбіозу техніки і мистецтва останнє починає відігравати все помітнішу роль у масовій комунікації, орієнтовану на певні «середньолюдські» стандарти, що не сприяє збереженню такої невід'ємної властивості будь-якої високої культури, як його духовність.

На жаль, руйнівний вплив на традиційні форми музичного життя і на стан моральності і духовного світу людини в цілому чинить не лише науково-технічна революція, а й відсутність серйозного, вдумливого управління художньою культурою і масовими розвагами. Зниження критеріїв в оцінюванні «музичної продукції», зокрема естрадних шоу, «розважальних» телепередач, виробництво і реалізація компакт-дисків сумнівної якості та інше зумовлюють відповідне зниження загального рівня культури.

Поняття духовності, конкретна духовність людини та її внутрішнього світу (свідомості, діяльності, відносин, середовища, культури) має безліч аспектів й ознак. У широкому сенсі духовність властива всьому буттю, у вузькому духовність означає наповненість буття суб'єктивним духом, його суб'єктивацію та символізацію, і характеризує світ смислів людини. Для духовності особливо істотними є такі ознаки, як зосередженість на ідеальному (відносинах, формах, законах, свідомості); перевага ідеальних цінностей над матеріальними; спрямованість до ідеалів істини, добра, краси; насиченість ідеями; моральність; релігійність. Основою духовності, як зазначає С. Кримський, є здатність переводити зовнішнє буття у внутрішній всесвіт особистості на етичній основі. Духовність, врешті респт, звільняє особу від жорсткої залежності від швидко змінюваного світу [5].

Музична культура як один із видів духовної культури, характеризує якісний стан музичної діяльності, орієнтованої на створення й освоєння музично-художніх цінностей. Музика – мова, яку розуміють усі, вона є набагато виразнішою, ніж будь-яка інша, оскільки впливає на свідомість, підсвідомість і звертається до душі людини. Музика має здатність згуртовувати людей, вона допомагає протистояти роз'єднаності, байдужості, почуттям загубленості і непотрібності у великому світі. Від покоління до покоління через століття твори мистецтва передають специфічну художню інформацію про світ людей, про їх роздуми, радість і страждання. Але, на жаль, пізнавальна функція музичного мистецтва недостатньо досліджена. Це пояснюється, в першу чергу тим, що музика – дуже складне і символічне мистецтво, далеке від безпосередньої образотворчості [8]. Вона висловлює, перш за все, внутрішній світ людини, її морально-естетичні переживання, прагнення, фантазії, типові емоційні стани і процеси в їх динамічному переплетенні, і тільки через них, дуже опосередковано й узагальнено (тому неоднозначно і нечітко) – уявлення про навколишній світ. Відтак, інтерпретація музики завжди є суб'єктивною, абстрактною, але не обов'язково довільною, оскільки її межі визначають логічні закономірності музики і культури людського сприйняття [8].

Соціокультурне значення музичного мистецтва завжди було важливим моментом у форму-

ванні та створенні умов для творчої самореалізації та самоствердження людини, усвідомлення нею приналежності до певного соціокультурного середовища. В умовах радикального перетворення сучасного суспільства соціокультурне значення музичного мистецтва різко зростає і вимагає, з одного боку, підвищення відповідальності діячів мистецтва за ідейно-художню спрямованість їх творчості, а з іншого, створення справді творчої атмосфери в усіх сферах художньої діяльності, у всіх видах мистецтва. Саме музичне мистецтво може і повинно забезпечувати засвоєння духовних цінностей, що утворюють засади людського життя.

Досить поширеною є думка про те, що музика апелює лише до слуху та емоцій, однак це помилкова точка зору. Насправді діапазон її впливу на людину є значно ширшим: вона охоплює весь духовний і тілесний світ людини. Тому формування музичної культури повинне здійснюватися в контексті гармонійного розвитку особистості. Тут простежується певна закономірність: всебічний розвиток суспільства вимагає всебічного розвитку особистості, а останній неможливий без виховного впливу на всі сторони особистості: її інтелект, емоційно-вольову сферу, поведінку.

Питання про ставлення суспільства до музики переплітається з питанням про роль музики в сучасному суспільстві. Уявлення про цінності суспільства можуть або розходитися з уявленнями про функції музики, або збігатися з ними. Однак усвідомлення конкретної функції музики (наприклад, естетичної чи соціальної) завжди присутнє в суспільстві. Правильним є і зворотнє положення: суспільство, його сприйняття впливає на музичну культуру – на всі її форми і всі соціальні групи слухачів.

Парадоксально, але саме широке, майже «насилницьке» поширення музичної культури різних типів, у першу чергу розважального типу, призвело до того, що музика практично заповнила акустичний простір сучасного життя. Тим самим, з одного боку, музика втратила в суспільній свідомості свою цінність, перетворившись на щось подібне до фонового, приємного шуму, а з іншого, таке поширення призвело до того, що будь-хто вважає себе готовим оцінювати будь-який музичний твір. Ці суб'єктивні особливості індивідуума як члена суспільства не могли не вплинути на ставлення до музичної культури суспільства в цілому, що дає підстави констатувати наявність у суспільстві двох підходів: одного – індустріально-розважального, і другого – умовно-високого.

Індустріально-розважальний підхід використовує музику в будь-яких формах як товар, який необхідно продати. З цією метою використовуються різні форми реклами та організації попиту. Це сфера не стільки культури, скільки індустрії маскультури, і суспільство ставиться до цього явища позитивно, у будь-якому разі «не негативно». Різноматні радіостанції, велика кількість музичних програм, шоу, розкручування новинок – усе стало можливим і допустимим. Але як тільки справа стосується «серйозної музичної культури», громадська реакція супроводжує тільки «гучні», скандальні явища. А масове поширення високих зразків музики обмежується

або найпопулярнішими (найбільш легко сприймаються) творами, або сучасними обробками. Концертна і театральна діяльність рекламується лише тоді, коли принесе гроші – частіше за рахунок імені виконавця або вказівки на суспільну важливість заходу. Причому виконавець рекламується сам по собі, а музична програма, якщо й описується постфактум, то лише на рівні оцінок смакового плану. Саме такий підхід можна назвати «умовно-високим». Зрідка можна зустріти судження по-справжньому критичні, але й вони дуже часто пов'язані з уже сформованою «громадською думкою». Ця думка створюється і навіть задається певними колами суспільства, здатними, перш за все, висловити або нав'язати свої судження через ЗМІ, при цьому музикознавець чи музичний критик не завжди отримують можливість оцінити такі заходи.

Здавалося б, ситуація, коли частина суспільства, підготовлена високим загальним розвитком і музичною освітою, визначала ставлення до музичної культури, можлива і зараз, але це не так. Хоча кількість підготовлених до сприйняття музики людей зросла, в процентному відношенні вони втрачають свій вплив у суспільстві, оскільки не вони визначають політику ЗМІ, організують концертні виступи, і тим більше, вони не можуть зупинити нав'язування низькопробних типів музичної культури.

Безперечно, не можна забувати і про вплив держави як однієї з форм організації суспільства на розвиток духовної культури. Так чи інакше, державні інститути здатні певною мірою формувати ставлення суспільства до музичної культури, але навіть організація музичного мовлення, фінансова підтримка музичних колективів та організацій здійснюються людьми, які так чи інакше піддаються громадському впливу. І тут важливим стає не стільки вплив групи підготовлених слухачів, скільки сила громадського тиску. У підсумку, просвітницьких музичних програм стає все менше і вони «губляться» в загальній «індустріально-музичній» масі.

Що стосується класичної музики, то вона високо цінується, однак інколи здається, що цінується лише тому, що вона є. Переконавання в необхіднос-

ті музики, в необхідності підтримувати її ґрунтується на уявленнях суспільства про культуру, а не на культурі як такої. Внаслідок такого загального поширення в основному «низьких», або масових типів музичної культури, яке все більше зливається з повсякденним існуванням людей, відбувається процес розпаду музичної культури в цілому. Можливо, деяке обмеження «музичного тиску» було б доречним, щоб повернути музиці її «культурну висоту» і духовну значущість. Але такому ставленню перешкоджає не лише інтерес людей, «які продають» музику, а й звичка покупців, для яких споживання музики є особливим видом заняття, що став необхідністю, і не вимагає зусиль. Через такий підхід музика втрачає свою цінність і можливість претендувати на розкриття своєї сутності, призначення. Громадська думка сприймає зручні, чи прості, типи музичної культури, в яких духовне замінюється комфортним або практичним.

Висновки. Зміна загальної картини світу у другій половині ХХ ст., нове розуміння взаємовідносин між людиною і суспільством, людиною і природою визначає необхідність більш ґрунтовного вивчення системи музичної культури. Поширення масових типів останньої, які все більше зливаються з повсякденною культурою людей, призводить до процесу розпаду музичної культури в цілому. Сприйняття соціумом «зручних» типів музичної культури призводить до підміни духовно-естетичних характеристик культури на утилітарно-прагматичні. Процес «комунікування» є обов'язковим для існування музичної культури, оскільки дає змогу музиці виконувати певні функції в суспільстві, відігравати специфічну соціокультурну роль, яка в сучасному суспільстві виходить на перший план, «знімаючи» значущість музичного змісту, а іноді просто скасовуючи її.

Музика не лише може бути корелятом певних життєвих ситуацій людського буття, а й здатна впливати на соціальні процеси розвитку людини, через саму людину, через її емоційний світ. Відтак, подальшого дослідження потребують питання соціокультурної сутності музичної діяльності, розгляд музики як художньо-естетичної моделі освоєння світу та ін.

Список літератури:

1. Берегова О. Проблематика творів сучасних українських композиторів у контексті постмодернізму. *Українське музикознавство*. 2001. Вип. 30. С. 151–160.
2. Бонфельд М.Ш. Музыка: Язык. Речь. Мышление. Опыт системного исследования музыкального искусства. Москва, 1991. 125 с.
3. Кияновська Л. Українська музична культура. Львів, 2002. 388 с.
4. Корній Л. Українська шкільна драма і духовна музика XVII – першої половини XVIII ст. : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра мистецтвознавства. Київ, 1993. 21 с.
5. Крымский С.Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации. *Вопросы философии*. 1992. № 12. С. 10–16.
6. Ляшенко І. Інтернаціональне в національному (До методології вивчення історії музичного професіоналізму на Україні). *Українське музикознавство*. Вип. 8. Київ : Муз. Україна, 1973. С. 3–22.
7. Медушевский В.В. Духовный анализ музыки. Санкт-Петербург : Композитор, 2016. 950 с.
8. Науменко С.И. Индивидуально-психологические особенности музыкальности. *Вопросы психологии*. 1982. № 5. С. 85–93.
9. Пясковський І. П'юріалістичні та європоцентристські концепції у музикознавстві. *Часопис Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського*. 2011. № 4(13). С. 90–101.
10. Теоретичне музикознавство в дослідженні української національної музичної культури. *Мистецтвознавство України* : зб. наук. праць. Вип. 10. Київ, 2009. С. 75–78.

References:

1. Berehova O. (2001). Problematyka tvoriv suchasnykh ukrainskykh kompozytoriv u konteksti postmodernizmu [The Problem of Works of Contemporary Ukrainian Composers in the Context of Postmodernism]. *Ukrainske muzykoznavstvo*, 2001, vol. 30, pp. 151–160. (in Ukrainian)
2. Bonfeld M.Sh. (1991). Muzyka: Yazyk. Rech. Myshlenie. Opyt sistemnogo issledovaniya muzykalnogo iskusstva [Music: Language. Speech Thinking Experience in systematic study of musical art]. Moskva. (in Russian)
3. Kyianovska L. (2002). Ukrainska muzychna kultura [Ukrainian music culture]. Lviv. (in Ukrainian)
4. Kornii L. (1993). Ukrainska shkilna drama i dukhovna muzyka XVII – pershoi polovyny XVIII st. [Ukrainian school drama and spiritual music of the XIII-first half of the XVIII century]. (PhD Thesis). Kyiv. (in Ukrainian)
5. Kryimskiy S.B. (1992). Konturyi duhovnosti: novyie konteksty identifikatsii [Outlines of Spirituality: New Contexts of Identity]. *Voprosy filosofii*, no. 12, pp. 10–16. (in Russian).
6. Liashenko I. (1973). Internatsionalne v natsionalnomu (Do metodolohii vyvchennia istorii muzychnoho profesionalizmu na Ukraini) [International in national (To the methodology of studying the history of musical professionalism in Ukraine)]. *Ukrainske muzykoznavstvo*, vol. 8, Kyiv : Muz. Ukraina, pp. 3–22. (in Ukrainian)
7. Medushevskiy V.V. (2016). Duhovnyiy analiz muzyki [Spiritual analysis of music]. Sankt-Peterburg : Kompozitor. (in Russian)
8. Naumenko S.I. (1982). Individualno-psihologicheskie osobennosti muzykalnosti [Individual psychological peculiarities of musicality]. *Voprosy psihologii*, no. 5, pp. 85–93. (in Russian)
9. Piaskovskiy I. (2011). Pliuralistychni ta yevropotsentrystski kontseptsii u muzykoznavstvi [Pluralistic and Eurocentric Concepts in Musicology]. *Chasopys Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P.I. Chaikovskoho*, no. 4 (13), pp. 90–101. (in Ukrainian)
10. Piaskovskiy I. (2009). Teoretychne muzykoznavstvo v doslidzhenni ukrainskoi natsionalnoi muzychnoi kultury [Theoretical Music Studies in the Study of Ukrainian National Music Culture]. *Mystetstvoznavstvo Ukrainy*, vol. 10. Kyiv, pp. 75–78. (in Ukrainian)